

Periode". Forhaabentlig lader de næste Bind ikke vente for længe paa sig. Grunden til, at A. D. Jørgensens Plan om Udgivelsen af Kabinettsordrerne først saa langsomt er blevet udført, har vist for en Del været Vanskelighed ved at fastslaa Værkets Plan; den, der nu er valgt, synes saa god og praktisk, at den kan følges videre. Ved Værkets Slutning saavel som senere ved en Fortsættelse op til 1784 bør der gives en kronologisk Fortegnelse over alle Kabinettsordrerne og en statistisk Opgørelse af deres Fordeling paa de enkelte Aar og Maanedes.

Udgivelsen er, saa vidt jeg har kunnet kontrollere, særdeles omhyggelig, og Indledningen giver en hidtil savnet, meget lærerig Redegørelse for Kabinetts Virksomhed og for dets Personale. De Oplysninger, der ledsager de enkelte Aktstykker, er velvalgte og udførlige, men de kan naturligvis ikke være udtømmende, og der vil altid kunne paavises et eller andet, der er undgaaet Opmærksomheden. Dette gælder saaledes den aftrykte Promemoria til Konseilet af 1. Febr. 1768. I Oplysningerne dertil burde der være nævnt J. H. E. Bernstorffs meget interessante Betænkning af 25. Febr. 1768 med Konseilsministerens Paaskrift om den kongelige Resolution i Sagen af samme Dato, et Aktstykke der findes i Rigsarkivets Beretning til Kongen fra Konseilet.

Det er faldet i Arkivsekretær Holger Hansen's Lod at afslutte det foreliggende Bind og udgive det i en Form, der fortjener al Anerkendelse. Det er Hr. Hansens første større Udgiverarbejde, men det er efter det foreliggende heldigt, at han vil fortsætte med et andet, ikke mindre betydningsfuldt Værk, der naturligt knytter sig til her omtalte. Det drejer sig om Udgivelsen af de store Brevsamlinger og andre Papirer, der er efterladt af „Inkvisitionskommissionen af 1772“. Alle nyere Forskere, der har beskæftiget sig med hin Tids Historie, saaledes L. Koch og E. Holm, har atter og atter hentet Stof fra denne Samling, enkelte Breve er trykt, men en planmæssig Gennemarbejdelse og Udgivelse bør afslutte den tidsspildende Gennemgang af dette fra mange Synspunkter værdifulde Stof. Arkivsekretær Hansen har ved Arbejdet med Kabinettsordrerne fra denne Tid erhvervet en omfattende Viden om de samme Forhold, der behandles i Brevene, og det er meget heldigt, at denne kommer til Nytte ved Udgivelsen af Inkvisitionskommissionens vigtige Papirer.

A. Frs.

23. apr. 1917 var det hundrede aar siden udstedelsen af den kgl. anordning, hvorved Grosserersocietetets komité oprettedes; det var da naturligt, at komitéen kunde ønske at fejre denne dag ved udgivelsen af et skrift, der skildrede dens virksomhed og

historie i de forløbne hundrede aar. Ligesaa naturligt var det, at udarbejdelsen heraf overdroges Jul. Schovelin, ikke blot fordi han gennem mange aar har været komitéens meget kyndige sekretær (1888—1910) og konsulent (1910—1918), men ogsaa fordi han ved sit i mange maader interessante og fortjenstfulde værk „Fra den danske Handels Empire“ (1897—1900) viste sig som en historiker af virkelig betydning. Det skrift, han 1917 har udsendt under titlen **Fra Kongegunst til Selvstyre**, er imidlertid ikke blevet en skildring af komitéens hundrede aar; først paa s. 349 faar forf. den første Grosserersocietetskomité valgt, og skriftet standser i virkeligheden med aaret 1842 — i stedet for 1917!

Forskellige indflydelser har derved gjort sig gældende. Forf. siger noget naivt i sin fortale, at læseren af et saadant værk „maa have lejlighed til at se begivenhedernes historiske baggrund — først derved faar billedet den rette dybde, kolorit og hvad kunstnere vilde kalde: enhed i kompositionen“. En saadan enhed har forf. saa langt fra naaet, at tværtimod hans „kunstneriske“ fremstilling af, hvad han anser for „begivenhedernes historiske baggrund“, i dette tilfælde har ført til en fuldstændig sprængning af enhver komposition. Kortelig sagt er af skriftets henved 600 sider mere end 200 ganske overflødige. De bestaar af allehaande anekdotmæssige æstetiske og politiske betragtninger og meddelelser, der, med nu og da gode bemærkninger isprængte, falder ganske udenfor, hvad den, der ønsker oplysning om Grosserersocietetets historie, vil vente at finde i et værk netop derom. Forf. fornærmer sin læser ved at behandle ham som en almuesmand, der skal belæres snart sagt i begyndelsesgrundene af dansk litteratur og politisk historie for at faa „historisk baggrund“. Han tager ganske fejl; hans læser er en mand, der vil vide besked om Grosserersocietetets historie, og som derfor føler det som en grov tidsspilde, at han skal tvinges til at gennemlæse 200 sider betragtninger, som han kan finde bedre andetsteds, for at faa 400 sider viden om det, som han ønsker viden om.

Skriftets kompositionelle opløsthed skriver sig dernæst fra, at forf., øjensynligt under udarbejdelsen, har faaet den i sig selv naturlige tanke, at dette skrift burde være en fortsættelse af hans tidligere arbejde „Fra den danske Handels Empire“. Som en naturlig afslutning har han da først tænkt sig 1857, aaret for næringsfrihedslovens gennemførelse og 40aaret for komitéens oprettelse, og derfor har han paa smudsbladet sat undertitlen: Grosserersocietetet og dets komité 1797—1857. Selv dette maal har forf. imidlertid ikke naaet; tiden 1842—1857 er blevet til 2 — to — sider ved skriftets afslutning, saa at næste bind, naar det engang kommer, maa tage fat 1842; derfor sættes afslutningen 1842 da ogsaa

i fortalen i forhold til selve Societetets oprettelse 1742, hvortil „Fra den danske Handels Empire“ gaar tilbage. Til sammenknytning af de to værker havde imidlertid et kortfattet indledningskapitel været tilstrækkeligt. Thi Grosserersocietetets historie i snævreste forstand er for de tyve aar 1797—1817 temmelig mager, væsentlig samlende sig om de „komitéer til handelens tarv“, der paa regeringens opfordring nedsattes 1797, 1806 og 1814 som forløbere for den staaende komité, og om pl. af 22. decbr. 1808 og 1. oktbr. 1810. Yderligere er herved at bemærke, at der saavel herom, som om Danmarks hele økonomiske, kommercielle og almindelig politiske historie i hele den tid, skriftet spænder over, har foreligget for forf. to saa fortrinlige og udtømmende forarbejder som Edv. Holms og Rubins værker. Til disses store skildringer har Schovelin i virkeligheden kun haft meget lidet, om noget, at tilføje; og ganske særlig gælder dette om Rubins værk. Den opgave, der forelaa for forf., naar han først havde begrænset sit arbejde til 1842, var i virkeligheden kun at detaillere, fuldstændiggøre og uddybe Rubins skildring — og saa, om han formaaede det, og hans materiale tillod ham det, at se hele udviklingen indefra, fra Grosserersocietetets og dets komités mødesale. Side efter side har han da ogsaa maattet benytte Rubins arbejde — des mere forbløffet maa enhver retsindig læser blive over den grovhed, hvormed forf. kvitterer herfor og bringer Rubin sin tak.

Skriftets hovedlinje er naturligt skildringen af selve „grossererbegrebets“ udvikling. Efter forordningen 4. aug. 1742 var groshandelen i virkeligheden fri næring; enhver kunde frit lade hvilke varer han vilde hidbringe „direkte fra førstehaand“ for at sælge og forhandle disse saavel som Danmarks og Norges egne produkter i de to riger, men vel at mærke „ikkun i partier paa een gang“, i hele og uadskilte bundter, tønder og deslige emballager, saaledes som ethvert slags af samme varer „almindelig findes afdelte, fyldte, pakkede og emballerede paa de steder, hvor de faldes og købes af første haand“. (§ 10). Hvis man derimod, i stedet for at drive saadan fri handel, lod sig „virkeligen“ for groshandler „indskrive“ og tog formeligt borgerskab som grosserer, vandt man ret til paa de steder, hvor man havde bopæl eller holdt kontor, at udsælge varer i kvantiteter, der grænsede meget nær op til detailhandelen (§ 11). Naar den „uindskrevne“ grosserer f. e. ikke maatte sælge flæsk eller smør i mindre kvantitet end 5 skpd., maatte den „indskrevne“ sælge det i partier paa 100 pd., for hør var mindstekvantiteten henholdsvis 3 og 1 skpd., for rødvin fad og anker, for krydderier lispund og halvt lispund. Pl. af 22. decbr. 1808 — der var en af krigstilstanden og den derved

skable vareaager fremkaldt nødlov — bestemte, at der til at drive handel skulde kræves enten borgerskab eller bevilling og paa- lagde derfor den uindskrevne grosserer at skaffe sig hjemmel for sin handelsvirksomhed i en attest fra øvrigheden, hvorefter han ansattes til næringsskat ligesom andre næringsberettigede. Den kgl. anordn. af 23. apr. 1817 om handelsberettigelse m. v., der skulde tilbageføre regelmæssige fredstilstande, gik videre til at kræve borgerskab af *alle* grosserere, saa at begrebet „uindskreven grosserer“ ophævedes; derimod fastsattes, at grosserere herefter ikke maatte sælge i mindre kvantiteter, end commerceforordningen af 1742 havde fastsat i sin § 10 for de uindskrevne grosserere. Plakaten af 19. oktbr. 1836, der havde været ogsaa stænderne forelagt, udvidede grosserernes ret saaledes, at de maatte sælge „varer i saadanne partier, som commerceforordningen af 1742 § 11 omhandler“, altsaa i samme kvantiteter, som dengang de indskrevne grosserere havde ret til at sælge i, og ydermere „enhver varesort, hvad enten den hører til de deri udtrykkelig nævnte eller ikke, i kvantiteter ikke ringere end 20 rbdlr. sølv“.

Forf. gør sig ved referatet af denne plakat og dens forhistorie skyldig i en meningsforstyrrende trykfejl og en alvorlig misforstaaelse. Trykfejlen er, at han i de netop citerede ord af plakaten glemmer ordet „ikke“ og trykker (527) „kvantiteter ringere end 20 rbdlr. sølv“. Misforstaaelsen er, at han tror (526), at naar commercekollegiet tilraader at tillade grossererne at sælge „ethvert parti“, der naaede en værdi af 20 rbdlr. sølv, mener det dermed ethvert vareparti, uanset om det bestod af forskellige varesorter, medens det naturligvis mener ethvert parti i den forstand, hvori commerceforordningen af 1742 tager dette ord, nemlig som parti af en bestemt varesort. Derom kunde han have overbevist sig ved en omhyggeligere gennemlæsning af den for grossererne gunstige betænkning af Østifternes stænderudvalg af 16. novbr. 1835, som han selv refererer (539); den gaar nemlig ikke videre end til at anbefale, at det tillades grossererne „til *udenbys* købmænd at sælge flere til et enkelt handelslaug henlagte varesorter, naar disses samlede værdi udgjorde 20 rbdlr. sølv“. Efter forf.s fortolkning skulde commercekollegiet ifølge sit oprindelige standpunkt, som det dog efter hans formening under udformningen — ved en skrivefejl? — atter forlod, have gaaet langt videre end det af grossererne selv beherskede stænderudvalg.

Sidelinier til denne hovedudvikling er grosserernes forhold til dem, de ansaa for deres konkurrenter: detailhandlerne og de fremmede. Den store forskel mellem grossererne og detailhandlerne var efter datidens lovgivning den, at detailhandlerne fremfor grossererne havde ret til at holde aaben bod, til at sælge over disken

direkte til forbrugerne. Men kun i bestemte varer efter det lav, de tilhører; deraf var der efter 1807 fem: silke-, uld- og lærreds-kræmmerne; urtekræmmerne og sukkerbagerne, der tillige havde ret til glashandel; vinhandlerne; hørkræmmerne og isenkræmmerne; med strænge regler, læretid og svendetid, for opnaaelse af borgerskab; iøvrigt dreves detailhandlernæringen efter borgerskab eller særlig bevilling. Detailhandleren købte sine varer af grosserereren, men han var ikke indskrænket dertil, thi saalænge groshandelen var delvis fri næring, ansaa detailhandleren sig for berettiget til ogsaa at indkøbe en gros „fra første haand“ de varer, som han solgte en detail. Pl. af 22. decbr. 1808 bibragte ham et alvorligt stød: havde han nu ikke længere ret dertil? skulde han søge en attest hos øvrigheden? Resultatet blev raadstueplakaten af 1. oktbr. 1810, der tillod interessenterne i Københavns handelslaug paa derom indgiven ansøgning hos magistraten at løse bevilling til at handle en gros med de samme vareartikler, hvormed de var berettigede til at handle en detail — mod forhøjet næringsskat. Denne plakat, der dog blot lovfæstede det tidligere bestaaende forhold, var grossererne en slem torn i øjet, og atter og atter gjorde de forslag til dens ophævelse eller krævede sig selv til gengæld tillagt ret til at handle en detail uden at ville opfylde de strænge betingelser for indtrædelse i et lav. Paa intet af disse krav vilde dog regeringen indlade sig, og først ved pl. af 13. decbr. 1837 fik en grosserer, der i 8 aar havde haft borgerskab, ret til at indtræde i et detailhandlerlav, naar han iøvrigt opfyldte betingelserne herfor.

Saa var der de fremmede. De havde ret til at komme her og sælge deres oftest bedre og billigere varer til landets detailhandlere og forbrugere; først krigsplakaten 22. decbr. 1808 forbød dem det. Fredsanordningen 23. apr. 1817 gav dem ganske naturligt denne ret tilbage. Men fra da af var det et maal for Grosserersocietetet og dets komité at faa de fremmedes handelstilladelse ophævet eller saa højt beskattet, at den ikke kunde betale sig for dem. Man fastholdt herved den, som jeg har paavist i mine „Studier i engelsk og tysk Handels Historie“, flere aarhundreder gamle tanke, at hvad det gjaldt om, var at tvinge fremmede groshandlere til at bruge landets egne indfødte købmænd som kommissionærer for sig. Regeringen stred det længste imod; den modsatte sig alle prohibitive afgiftssatser; og først da uviljen hos hertugdømmernes købmandsstand mod tyske handelsrejsende fremkaldte forordningen af 24. oktbr. 1837 om prøvehandelen i hertugdømmerne, lod den sig bevæge til at gaa med til den endnu gældende forordning om fremmedes handelsberettigelse i konge-

riget af 8. juni 1839, hvorved afgiften sattes overkommeligt til 80 rdlr. for eet handelshus, 40 rdlr. for hvert følgende.

Det er interessant at se, at paa begge disse hovedpunkter møder grossererne den mest bestemte modstand hos regeringen og særlig, at det i 1828 endog er Stemann, der i sit votum bestemt gaar imod grossererne og hverken vil tillade dem at overvælde detailhandlerne eller at udjage de fremmede (479—81). Thi nu kan man jo nok, som forf. gør det, i den anledning gøre bemærkninger om, at „collegiernes gnavne uvilje og sejge modstand maatte brydes“ og „at det var lige to maaneder før juli-revolutionen, at den danske collegiestyrelse mente saaledes at kunne feje den københavnske handelsstand (d. v. dog s. detailhandlerne exclusive) til side“ — men naar vi skal være retfærdige, hvem var saa paa handelsfrihedens side: grossererne eller regeringen? I disse hovedspørgsmaal, som de i 1830 forelaa, utvivlsomt regeringen. Men det samme gælder saa mange andre spørgsmaal, at man uden betænkning kan udvide dette til en almindelig karakteristik af Frederik 6.s regeringer i forhold til Grosserersocietetet. Naar den kommission af 1812, der gjorde udkast til anordn. af 23. apr. 1817, sikkert efter grosserernes ønske, stærkt vilde skærpe betingelserne for at erhverve grossererborgerskab ved at stille krav om ejendom af 60 kmc-læster og en særlig eksamen, strøg regeringen det sidste krav og forandrede det første til 30 kmc-læster eller en tilsvarende formue, ligesom den hurtigt forstod at stoppe societetets komité i dens forsøg paa at bruge den værdighedsattest, som en ansøger om borgerskab skulde kunne fremlægge fra komitéen, til at holde folk ude (Schovelin 366—70, anderledes ganske vist Rubin II, 153). Medens komitéen kæmpede for at fastholde Københavns d. v. s. de københavnske grossereres monopol paa handelen med St. Croix-sukker, gjorde den som stokkonservativ saa udskregne Stemannske regering 6. juni 1833 St. Croix-handel ganske fri. Ved Siden heraf maa det ikke glemmes, at Frederik 6.s ministerier, saavel det Kaas-Møstingske som Stemanns, jo saa langt fra stillede sig afvisende overfor groshandelens ønsker, at de tværtimod paa alle andre punkter imødekom dem. Der blev, ialtfald siden 1817, næppe udsendt nogen forordning, der vedrørte groshandlerne, uden at komitéen derom blev hørt — som undtagelse kan vistnok alene nævnes forordning af 6. juni 1833 —; netop fordi regeringen ønskede at forhandle om alle saadanne love med grossererne selv, blev komitéen oprettet og af regeringen paa alle maader styrket som fuldgyldig repræsentant for groshandelens interesser, særlig ved pl. af 10. febr. 1818, der gjorde det til en pligt for alle københavnske grosserere at indtræde i societetet og yde bidrag til det. Rege-

ringen fulgte dens anvisninger overalt, hvor disse anvisninger ikke kom i strid med andre samfundsinteresser, som det ogsaa var dens pligt som regering at beskytte. Det forekommer mig derfor, at den dom, der almindeligvis fældes over disse regeringers administration — ogsaa af forf. saavel som tildels af Rubin — ikke yder dem retfærdighed, ialtfald ikke i forhold til de kendsgerninger, der lader sig hente fra studiet af deres lovgivende og administrerende virksomhed paa det her behandlede omraade. I 20erne og begyndelsen af 30erne havde handelsfriheden, saa meget der var tale derom, sin talsmand i disse regeringer fremfor i komitéen, hvor ofte denne end tog ordet i sin mund. Komitéen var, som kun rimeligt, i denne tid først og fremmest en talsmand for opretholdelsen og udvidelsen af de københavnske grossererers privilegier; den næringsfrihed, som den kæmpede for, var, som forf. en enkelt gang (267) rigtigt siger, en „næringsfrihed for grosserernes vedkommende“.

Netop stænderforhandlingerne viser da ogsaa, at regeringens politik paa dette omraade billigedes af den offentlige mening. Hvor regeringen selv kunde frygte indsigelse, udeblev den ganske (508), og naar det førnævnte udvalg af Østifternes stænder paa 5 medlemmer, af hvilke de tre var københavnske grosserere og 2 af disse endog medlemmer af komitéen (528) anbefalede en udvidelse af grosserernes ret til detailhandel, tiltraadtes dets betænkning vel af den jyske stænderforsamling, men til gengæld forlangte denne tilføjet, at denne udvidelse „hverken skal forandre den rettlighed, der er tilstaaet fremmede handlende ved anord. af 23. apr. 1817 eller den skipperne ved fdg. 4. aug. 1742 tilstaaede handelsret“ (541). Det er, for at citere en af forf.s yndlings vendinger, „tonen, der gør musikken“, og regeringen forstod saa vel tonen i stænderne, at den ganske rolig lagde udvalgsbetænkningen ad acta og heller ikke nogensinde hørte ondt derfor. Ligeledes fandt regeringens afvisende holdning overfor komitéens krav om en tillægsafgift til indførselstolden for varer, der ikke passerede Sundet, kraftig støtte hos den jyske stænderforsamling (562).

Om nu dette forhold forandrede sig i 40erne, vil det blive forf.s opgave i næste bind at redegøre for. Som indledning hertil kunde man have ønsket, at forf. allerede i dette havde bestemtere angivet, fra hvornaar det maa antages, at princippet om en fuldstændig handelsfrihed har vundet flertal indenfor komitéen. Dette princip udtales vel, saavidt man af forf.s skrift kan se, første gang i komitéens henvendelse til stænderforsamlingen i Roskilde 5. okt. 1835 (524—25), men da paa en saa flygtig og indledende maade, at det vistnok ikke kan antages, at komitéen

allerede da helt har bestemt sig for at antage det; man faar snarere det indtryk, at omtalen af det er en indrømmelse til et mindretal. Men komitéens erklæring af 3. maj 1838 om fdg. af 24. oktbr. 1837 viser os tydeligt, hvor langt tanken nu havde vundet frem; der var da sket det store omslag, at den afgift af fremmede handelsrejsende, som komitéen saa længe havde kæmpet saa ivrig for, kun fik en meget kølig anbefaling, da regeringen endelig vilde gennemføre den i en meget moderat form. Et mindretal var ganske derimod, et andet vilde højst have afgiften sat til 50 à 60 rdlr., flertallet fandt, at fremmede rejsende vel ikke kunde besvære sig over, at der paalagdes dem en moderat afgift, men „det havde aldrig været komitéens mening at foranledige unødvendige indskrænkninger i den frie handel eller bevirke, at fremmede sattes ude af stand til at drive handelsforretninger her i landet“ (567). Det var unægtelig en temmelig hasarderet paastand, men den markerer omslaget. Naar, hvorledes og af hvem var det fremkaldt?

Og her maa jeg da til slut fremhæve nogle, som det forekommer mig, meget væsentlige mangler ved det foreliggende arbejde. I hele dette skrift, der skal handle om Grosserer-societetets komité, hører vi vel om dets virksomhed udadtil, men saa godt som intet om det selv. Vi faar (350) at vide netop navnene paa medlemmerne af den første komité og spredt om meddelelser om dens formænd (Saaby 1817, Erichsen 1817—1833, Fr. Tutein 1833—1842, derefter L. N. Hvidt) — men kun s. 429 gives der oplysninger om valgene til komitéen i de to aar 1818 og 1819; iøvrigt faar vi blot at vide, hvem der sad i komitéen 1842 (590), da komitéen 6. apr. fik ret til frit at vælge medlemmer og formand uden som hidtil at skulle indhente commercekollegiets approbation paa valgene. Men dette er virkelig ikke tilstrækkeligt. Efter valget 1842 var med undtagelse af L. N. Hvidt komitéen helt fornyet siden 1817 — og i disse fornyelser ligger jo svaret paa det spørgsmaal, jeg ovenfor stillede. I nyvalgene til komitéen er dens indre historie gemt; forf. oplyser selv lejlighedsvis (420), at grosserer Schartau ikke blev genvalgt 1819, fordi man var misfornøjet med anordn. af 23. apr. 1817, som han havde været med til at gøre udkast til som medlem af kommissionen af 1812. Det er forunderligt, at det ikke er gaaet op for forf., at udredningen af komitéens sammensætning og modsætningerne i opfattelse indenfor den maatte være tyngdepunktet i hans arbejde; hvor oplysende vilde det ikke være, om vi vidste eller kunde gætte os til, af hvem de to mindretal og flertallet i erklæringen af 3. maj 1838 bestod! Hvor længe skal det vare, inden økonomiske historikere forstaar, at ligesom i den politiske

historie er det partimodsætningerne og de handlende personers optræden paa baggrund deraf, der giver ogsaa den økonomisk-historiske skildring sin dramatik og kraft — og at denne ikke lader sig erstatte med brugte kulisser og bagtæppe fra æstetikens theater.

Forf. vil indvende, at han dog giver nogle portrætter af de mere fremtrædende mænd indenfor komitéen. Jeg skal — da forf.s foragt for læseren gaar saa vidt, at han end ikke giver ham et navnerregister — nævne dem: L. N. Hvidt (256—57, 476, 528—29, 592—93), Fr. Tutein (189—90, 476, 508—22), P. C. Knudtzon (529—32), A. N. Hansen (535—38), H. P. Hansen (533—34), Gerson (345—46), Meinert (534) — der er næppe mange flere, som er omtale værd. Endskønt forf. her har haft interessant utrykt materiale, nemlig Tuteins breve til hans søn 1834—45 og optegnelser om familien Knudtzon, er alle disse skildringer dog kun blevet silhouetter; der er ikke en af dem, vi ser levende der, hvor vi skulde se ham — i komitéens mødesal. Tuteins breve er klistret paa som et afsnit for sig; bedst husker man hans engelskvenlighed i 1807 efter overfaldet. Var P. C. Knudtzon i komitéen en varm tilhænger af handelsfriheden, samtidig med at han i Østifternes stænderforsamling blev angrebet for at have monopoliseret Islandshandelen? (Rubin II, 119, anm. 1). Forf. skylder os her svar paa saa mange spørgsmaal, at vi ikke vil fordybe os videre deri.

E. A.

I **En Gennembrudstid** har fhv. trafikminister Th. Larsen paa 200 smaa sider givet intet mindre end den vendsysselske landbefolknings aandshistorie i tiden 1850—80. Hvad der gør dette lille skrift særlig værdifuldt er, at skildringen for en stor del hviler paa selvoplevelser eller beretninger fra førstehaandsvidner, thi i egnens aandelige liv har saavel forf. som hans fader og hele slægt krafftfuldt medlevet. Omkring 1850 herskede i kirke, skole og hjem en vanekristendom, der havde karakter enten af en sløv rationalisme eller af en bibelfast pietisme. Det var i og omkring kirkebyerne; udenfor, i klitter og paa heder, levede en befolkning, for fattig til at kunne møde passende klædt i guds hus, overtroisk og overspændt, fjendtlig mod den officielle kirke og dens repræsentanter, men som dog ikke vidste at vende sig andet steds hen end til religionen for at finde udtryk for sin dunkle udlængsel og aandelig udfrielse for det tryk, det trælsomme og barske liv holdt den under, som ogsaa for sit følelsesfulde sværmeri. Derfor blev denne del af Vendsyssel i høj grad — man har paastaet i højere grad end andre dele af landet — i 50erne og endnu i 60erne de religiøse særmeningers, sekternes, arbejdsmark. Der var fra gammel tid